

A barátság a tanuló életében.

Írta: *Ohmacht Nándor.*

A szoros értelemben vett barátság a teljes szellemi és erkölcsi nagykorúság érett gyümölcse. Az iskola ennek a barátságnak többnyire csak kezdetleges formáit, fiatalkori megfelelőit és előkészítő fokozatait ismeri. De ha nem mérjük is ezeket a diákbarátságokat a nikomachosi etikának, vagy a Platon-féle eszményi elgondolásnak mértékével, más oldalról tekintve mint az iskolás kor általános jelensége komoly értékelésre tarthatnak számot.

Nem zárkozhatik el ez elől az a szülő sem, aki olvasott egyetmást a hazuról csempészett cigaretták füstje mellett kártyázó, poharazó, detektívregényeket olvasó, kalandos sétákra induló s szemlátomást eldurvuló, diáktársaságokról és azért biztosabbnak gondolja, ha fiát egyáltalában távol tartja mindenféle barátkozástól. Jók között az iskolai barátság telve van szépséggel és értékkel; megfosszuk-e ezektől fiainkat?

1.

Az iskolába-járással adva vannak a gyermek számára azok a keretek, amelyekben közösségi életét éveken át élni fogja. A társas természetű kis gimnazista már az" első hetekben teljesen beletalálja magát új osztályának viszonyaiba, amelyek ránézve az életet jelentik a maga közösségi feladataival, megpróbáltatásaival, érvényesülési lehetőségeivel, örömeivel és nehézségeivel. A kisebb tanulók a családok társadalmi különbségeire még alig ügyelnek, az ő társadalmuk, az iskolatársadalom teljesen egynemű s a tanári vezetés és felügyelet miatt értékes közösség.

Ebből választja a kisdíák az ő pajtásait, akikkel eljátszik, bélyeget cserél, némelyikhez el is látogat. Minél rendesebbek, tiszteletudóbbak és engedelmesebbek, ezek a kis pajtások

annál jobb szemmel lehet az ő barátkozásukat nézni az iskolában, az iskolába vezető úton és odahaza is. Az otthon való közös tanulásból ugyan ezeknél a kicsinyeknél vajmi kevés lesz, de annál kellemesebb és természetesebb időtöltésre van ilyenkor alkalmuk. Ezek a barátkozások a szülői ház ellenőrzése alatt állnak, de ennek nem szükséges kicsinyesnek és bizalmatlankodónak lennie. Egyenesen kár volna a nagylelkű bizalom fölöttébb értékes nevelői elvét ezekre az összejövelekre ki nem terjeszteni. Ahol a gyermeket szóval és példával teljes őszinteségre nevelik s a családban a szülők érett, komoly élete világít, ott erősebb bátyák öröködnék a gyermekek barátkozása fölött, mint ahol ezeknek minden szavát kihallgatják. Ez ellen a fiúk leleményessége úgyszólván megtalálja a védekezés módjait s bizonyos időn túl nem is lehet fölntartani. A gondos szülői szem nagyon hamar észreveszi fián, ha barátjának hatására durvulni kezd, szájassá vagy titkolódzóvá válik. Emellett nem fölösleges, ha a szülő időnkint információkat szerez a gyermek barátairól, újakról és régiekről egyaránt s még a közeli rokonság fiaiban sem bíz meg feltétlenül. A tanárnak is lehet észrevétele némelyik barátságra, azért helyes, ha a tanári fogadóórákon a szülő a gyermek barátkozásaira is kiterjeszkedik. S ha úgy látja, hogy fia nem jól választotta meg barátját, felhasználhatja ezt az esetet a gyermek emberismeretének fejlesztésére.

2.

Az ilyen többé-kevésbé *egyéni* barátságok mellett a legtöbb tanuló bőven kiveszi részét az iskolában azokból a *közösségekből* is, amelyek túlnyomó részben a játszópajtáság neve alatt foglalhatók össze. A torna- és sportköri órákon, osztálykirándulásokon, sőt az óraközi szünetek alatt is keletkeznek és erősödnek ezek a pajtáscsoportok. Ezeknek tagjai azután mint kiránduló- és játszótársaság az iskola falain kívül is szeretnek találkozni, nevezetesen a különféle játszótereken, sí-, szánka- és korcsolyapályákon. Nem annyira egyéni ízlés és rokonszenv tartja őket együtt, mint inkább a közös feladatok és erőfeszítések, a versenyzés láza, a nyíltan vagy hallgatólagosan elismert vezér személye.

Azt lehet mondani, hogy már a 12—14 évesek számára a közösségben való élésnek ilyen módja valósággal szükséglet. Itt az iskolatársadalom sokféle egyéneivel és helyzetei-

metlenségeknek bizonyos hősiességgel való elviselésében s általában a közösségbe való beilleszkedésben a szociális emberré és állampolgárrá való nevelődésnek természetes iskoláját s épen ebben az életkorban legalkalmasabb fejlődési fázisát szabad látni.

Ha vannak ezeknek a tömegmozgalmaknak hátrányai és veszélyei is, ezek, legalább általánosságban, nem tehetik jogossá ennek a fiúk lelkében oly mélyen gyökerező társas életnek tilalmazását. Elvi tilalmat mindössze talán egyet lehetne felállítani: a *különböző* iskolák diákjaiból futballozás vagy kirándulás címén összeverődött csapatok általában nem kívánatosak. Az *ugyanegy* iskolából szerveződő társaságok esetleges veszélyessége esetenként való elbírálást kíván.

A kisebbek *falkabarátság*-nak («Rudelfreundschaft», *Sellmann* elnevezése) legnagyobb veszélye a közvélemény hatalma, amely, kivált a diákbecsület kérdéseiben, néha nagyobb tekintélyű, mint a szülői ház, vagy a becsült és szereteti tanár szava (v. ö. *Horst* elbeszélését a cricket-captainról¹). A közvéleménynek ez a nagyra értékelése nem ritkán az egyéni jobb meggyőződésnek megtagadásával vagy elhallgatásával jár, máskor meg a gyermek- és ifjúkor jellegzetes szuggesztibilitása miatt a közvélemény nézeteinek kritikátlan elfogadására vezethet. S ennek az ifjú közvéleménynek némelykor egészen különös «eszmények» imponálnak. Ismeretes *Szent Ágoston* Vallomásaiból, hogy ő fiatal korában a társaság kedvéért dicsekedett olyan bűnök elkövetésével, amelyekben része sem volt, csak hogy társai náluk jobbnak ne tartsák s ez ma is így van. A 13—14 éves kor a tekintélyföltés kora; *Duprat* szerint soha annyira nem félnek a fiúk a nevetségességtől, mint épen ebben a korban. Vannak köztük, akik egyenesen a felnőttek bűneivel kérkednek, hogy társaik előtt nagyobb tekintélyük legyen. S előbb-utóbb: «Sumuntur a conversantibus mores».² (Seneca).

Növeli a veszedelmet, hogy ugyancsak ebben a korban, a praepubertas korában a fiúk egy része egyoldalúvá fokozott nemi érdeklődésben él és itt a közösség fölösleges felbátorításokra és megnyilatkozásokra adhat alkalmat. Általában a beszélgetés hangjának durvulása, ha nem is mindig szexuális értelemben, ennek az életkornak egyik jellemzője. Ezekkel a jelenségekkel szemben az iskola fáradhatatlanul teljesíti

¹ *Foerster*: Schule und Charakter¹¹. 1912. 169. 1.

² Átveszik egymás erkölceit, akik egymással érintkeznek.

nevelői hivatását, de egyes kinövéseket, így az előbb említett durva beszédeket, a szülők is sikerrel irtogathatják. Hiszen amit a gyermek a társaságban megszokott, arra otthon is ráhibáz.

*Spranger*¹ a nagyobb fiúk fegyelmetlenül beszédeiben sok esetben a serdülők általános érvényesülési ösztönének («Selbst-durchsetzungstrieb») egyik megnyilatkozását látja. Eszerint némely serdülőknél a feltűnő öltözködés, hangos beszéd, nagyhangú kijelentések, szülőknél, tanároknak, közéleti férfiaknak, szakembereknek, tankönyveknek stb. kíméletlen lebírálása ezzel függ össze. Ezek a fiúk látják, hogy a családban, iskolában, felnőttek társaságában nem tudnak kedvük szerint érvényesülni, azért «a legkisebb ellenállás irányában» próbálkoznak s társaik körében szeretnének olcsó eszközökkel pozíciót teremteni. Az ilyen barátságot természetesen nem lehet jó szemmel nézni. Azért legjobban, ha a tanulók otthon rendszeresen beszámolnak összejöveteleikről, kirándulásaikról. Titkolódzásuknak vagy hazudozásuknak szükséges velejárója az ellenőrzés szigorítása, esetleg a megszokott társaságtól egy időre való, vagy éppen végleges eltiltás.

Sokak számára ezt az egész kényes kérdést egészséges szellemben és szerencsés gyakorlattal oldja meg a *cserkészlet*, amely többnyire az életrevaló s a közösségi életre leghajlamosabb fiúkat szervezi csapattá. Barátkozó és társaságalkotó ösztöneiket elfojtás helyett inkább még fejleszti, de egyúttal ellenőrzi s hozzáértő és felelős vezetők alatt tervszerűen foglalkoztatja. Ilyen irányú állandó neveléssel a cserkészekben önállóság fejlődik jelszavakkal és tömeghangulatokkal szemben, a társaság kedvéért dicsekvésből vagy félelemből elkövetett hazugságokat könnyebben elkerülik s érzékre tesznek szert a barátság mélyebb erkölcsi feltételei iránt. Ezen az úton megtanulják a más felfogásaikkal való megférést, sőt azok megértését is, a vezérségre hivatottak felkészülnek a vezérekedés erkölcsi követelményeire és veszélyeire s csak azután jutnak szerepükhöz, valamennyi cserkészt áthatja a közös hivatás tudata, s helyes irányba terelt önérzetük a további családi nevelésnek értékes alapja.

3.

Az ifjúság szociális természetű nagy többségével szemben áll a társaságkerülő, legalább is nehezen barátkozó *aszociálisok* osztálya.

¹ *Spranger*: Psychologie des Jugendalters. 1927. 146—154. 11.

Ide tartozhatnak mindenekelőtt az olyan gyermekek, akiket odahaza túlságosan féltettek és mindennemű gyermek-társaságtól elzártak, talán az elemi iskolát csak magánúton végezheték s ezért félénkek és félszegek, mikor társaságban vannak. Ezek még felélénkülhetnek, ha idejekorán pajtások közé jutnak. Különösen a testvértelen gyermekeknek van szükségük barátkozásra már legkisebb koruktól kezdve. Az egyetlen gyermekben úgyis kevesebb szokott lenni a barátkozó hajlam, mert megszokta, hogy az állandóan vele törődő, érte aggódó felnőttek gondoskodásának középpontja; ezért könnyen elpuhulttá, szeszélyessé, elbizakodottá és önállótlaná válik. És mert csaknem mindig felnőttek társaságában él, bizonyos koraérettség jellemzi, amit a német az *atklug* szóval fejez ki.

Vannak, akiket önző és kényelemszerető természetük tesz aszociálisokká; nem akarnak mások kedvéért lemondani otthoni kényelmükről és szórakozásaikról, nehezükre esik beleilleszkedni egy-egy társaságba, semmiféle kirándulásban nem telik örömük. Ezeket biztatni és sürgetni kell, néha kissé kényszeríteni is, különben minden áldozattól fázó, eszményeket nem tisztelő, szűkkeblű és anyagiás emberekké formálódnak.

Ugyancsak biztatásra szorulnak azok a gyermekek is, akiket valamely félszességükért, néha bátortalanul és ügyetlenül képviselt erkölcsi igényeikért kinevetnek és gúnyolnak és elveszik kedvüket a társaságtól. Mások túlságosan komolyak és nem bírják el barátaik tréfálkozását, vagy túlságosan érzékenyek, mimóza-természetek és minduntalan megsértődnek. Ezek is, amazok is hadd edződjenek meg a társaságban! Enélkül emberkerülő különcök, vagy világfájdalmas elégedetlenek, a leggyakrabban kiállhatatlan emberek lesznek belőlük.

Mindezektől meg kell különböztetni az olyan gyermekeket, akik egyszerűen természettől fogva nem társaságkedvelők. Vannak köztük mélyebb kedélyű, erkölcsi elmélyedésre hajlamos fiúk. Ezeket nem lehet intenzív társas életre erőltetni, beérhetjük náluk azzal a minimummal, amely az iskola mindennapos életében való részvétellel úgyis adva van. Némelyikük számára már egészen fiatal korában egy megértő, odaadó jóbarát pótolja a nagyobb társas közösségeket.

Némely gyermek aszociális viselkedését egészségi állapottal lehet megmagyarázni. Ha feltűnően elfordul a társasélet örömeitől, felvetheti a szülő a kérdést, hogy vajjon nem

beteg-e a gyermek (pl. kedélybeteg, idegbeteg). A nagyon örömtelen gyermeknél mindig betegségre kell gyanakodni.

Nemcsak a tanuló kedvétől függ, hogy bejut-e valamelyik baráti társaságba. Egyesek azért maradnak jóbarátok nélkül, mert valamely kellemetlen tulajdonságuk miatt nem szeretik őket. Aki önző, gőgös, örökösen dicsekvő, nagyszájú, pletyka-keverő, alattomos, hazug, affektáló, érzékenykedő, izgága vagy szertelenül kritikus természetű, az nem szívesen látott tagja a diáktársaságnak, amely vagy megneveli, vagy túlad rajta. A szülő ilyen irányban is kérdezősködhetik fiának pajtásainál és adott esetben megpróbálhat neveléssel, még inkább azonban a gyermek önnevelő tevékenységének segítségével javítani a hibán. Olvassák el az ilyen fiúk *Foerster*: Az élet művészete c. könyvét (6. kiad.), főleg a barátság kellékeiről szóló IX—XIII. fejezeteket. Ezt a kitűnő ifjúsági könyvet már a 13—14 évesek haszonnal forgathatják. *Tóth* Tihamértól A jellemes ifjú-t a 15. évtől kezdve szeretik olvasni.

Végül még a hibás testűek, betegek és gyengék szoktak természetszerűleg aszociálisok lenni. Az egészséges gyermekek még nem értik nyomorék vagy beteg társuk keserű fájdalmát, amiért tehetetlenül csak nézője lehet az ő játékaiknak s ha mégis megpróbálna beállni közéjük, vigasztaló szó nélkül zárják ki a játékból. Ezeknek a szegény gyermekeknek helyzetét komolyan kell venni. Árvaságuk fájdalma és szégyene már kisebb korukban megfertőzheti kedélyéletüket, mogorvaságra és zárkózottságra hajlamosít, sőt könnyen az alsóbbrendűség érzését keltheti bennük, ami egész nevelésüket veszélyezteti, embergyűlölővé teheti őket s különféle álértékekben, káros «kompenzációkban» kereshet kiegyenlítődést.

Azoknak a fiúknak sorsa sincs tragikus vonások nélkül, akikre többé-kevésbé jó egészségben eltöltött esztendőök után, nagyobb korukban szakad rá a betegség vagy elnyomorodás. Sőt az ilyen néha még súlyosabbnak érzi az őt ért veszteséget, mikor a társaságban mást lát eddigi helyén, legkedvesebb sportját abba kell hagynia s lehetetlen egyiknek-másiknak észre nem vennie, hogyan veszíti el játszó és sportoló pajtásai közt szerepével együtt befolyását.

Az ilyen esetekben nincs más hátra, mint hogy ezeket a gyermekeket, akár régóta tart ez az állapotuk, akár újabb keletű, a szülői ház vegye körül meleg szeretettel, nyugtassa meg őket és mutassa meg nekik az érvényesülésnek előttük is nyitva álló útjait. Egy-egy megértő jóbarát becslése ilyenkor különösen értékes kárpótlást jelent. De mindennél többet ér,

ha az ilyen tanulónak felnőtt jóakarója vagy lelki vezetője van, aki segít a legmagasabb javak felé irányítani csüggedő tekintetét.

4.

A *serdüléssel* a társas hajlamú fiúkban is csökken a nagyobb közösségek iránt való érdeklődés. A nagy játszópajtáságok, melyek a legkülönbözőbb természetű fiúkat egységbe tudták olvasztani, most kisebb, 2—3 tagú csoportokká hullanak szét. Ezeket az egyes csoportokat még mindig a személyiségen kívül álló okok, a tanulás, sport, séta, bélyeggyűjtés, fényképezés, kémiai kísérletek, művészet, szórakozások tartják össze, később a felfogás közössége, de lassan már a szorosabb értelemben vett *egyéni barátság* elemei is megjelennek. A fiúk már nemcsak érdekeik egyezése és a sorsközösség alapján, hanem egyúttal jellemük alapján találhatnak egymásra.

«Voltaképpen a serdülés korában nyeri a barátság igazi értelmét és méltóságát. A befelé fordulás, az öntudat és személyiségtudat kifejlődése s a magányosság érzése teremti meg a személyes barátság feltételeit. A közlődés igényének erős érzése sokszor tudatosan sarkallja a serdülőt a barátság keresésére.»¹ Annyira, hogy némely serdülő szégyenkezni érzi, ha nincs barátja, sőt olyan pedagógus is van, aki aggasztónak gondolja ilyen korban a barátatlanságot.² Naplók és levelek tanúskodnak róla, hogy mennyire kezdenek a serdülők igazi jóbarát után kíváncskodni, akiben meghallják mély érzéseik visszhangját, aki «megérti» őket s akinek betekintést engedhetnek belső világukba. Hiszen az igazi barátság tulajdonképpen a más lelki életének adoptiója.

Ezért van az, hogy míg a kisebb fiúk barátkozásának célja sokszor inkább a külső védelem a nagyobb testi erejű fiúk támadásaival szemben, addig a serdülőknél ez a védelem már *belső* világuk védelmét jelenti a «többiek» meg nem értése ellenében (Hanno és Kai barátsága, Thomas Mann *Buddenbrooks*-ának utolsó fejezetében).³

Emellett a legtöbb barátságnak ilyen korban már pozitív

¹ Henri, in «Pädag. Lexikon der Gegenwart», I. 1930.

² W. Hoffmann. Id. *Henn*: Vom Wesen und Wert d. Jugendfreundschaft. 1928. 51. 1.

³ Messmer: Grundzüge einer allgem. Pädagogik u. moralische Erziehung. II. r. 2. k. 1909. a gyermekbarátságoknak 7 főbb indítékát karolja fel (670. sk.); a gyermekbarátságok megszűnésére is érdekes soldákat gyűjtött össze a kicsinyek köréből (674. kk.). Mindezek többé-pévéssé váltak a serdülőknél is megtalálhatók.

tartalma is van, úgy mint a felnőtteknél. A nőiesebb fél, rendszeren a fiatalabb, keresi barátjában azt, ami imponál, a testi erőt, ügyességet, bátorságot, szellemi fölényt, erkölcsi kiválóságot, a leendő férfit. A másik viszont, rendszeren az idősebb, különösen ha egyúttal ő a tehetségesebb, kiválóbb, teret keres az érvényesülésre, személyt, akit felsőbbségével befolyásolhat, vezethet. Végül mind a kettő keresi egymásban azt, akivel szeretetében jót tehet. Ennek során a Philothea szerint: «A barátok kölcsönösen föltárják egymás előtt titkaikat s érzelmeik és hajlandóságaik kicserélődnek egymással. Ez főleg akkor történik, ha a barátságnak nagybecsülés az alapja. A barátság ugyanis föltárja a szívet, a nagybecsülés aztán jót-rosszat egyaránt bevisz oda.»¹

Ez a bizalom és a másik iránt érzett önzetlen jóakarata néha szinte atyailag gondossá és fáradhatatlanná teszi a serdülőt, mikor barátjáról van szó. Ha ajándékokkal nem kedveskedhetik neki, legalább kölcsönbe hord neki könyvet, játékszert, biciklit; a szegényebbnek kedvezményeket szerez, utazni, nyaralni viszi, megosztja vele a tízórait. Sok fiú saját érdekeinek veszélyeztetésével is kész bajba jutott barátján segíteni, szívesen mentegeti és dicséri. A legtávolabbi városrészből is felkeresi, ha beteg és meg kell neki mutatni az új leckét, vagy valamely nehezebb részt meg kell belőle magyarázni. Általában ezek a közös tanulással eltöltött órák és félnapok sok tanulságos és megkapó esetnek lehetnének tanúi a diákbárságok önfeláldozó életéből. S nem a legendák világából való az a diák, aki nekikeseredett és öngyilkosságot emlegető barátját karonfogva viszi a hittanár elé. De az a másik sem, aki követségben jár a hittanárnál és hazamenni nem merő barátja nevében megkéri, hogy eszközölje ki a megtevédt fiú számára az esetről még nem is értesült szülői ház *salvus conductus*át.

Legmagasabbra talán mégis akkor emelkedik ez a barátság, mikor egymás jelleméről, erkölcsi és vallási nehézségeinek orvoslásáról van szó. Van olyan tanuló, aki idáig nem fordított különösebb gondot vallási életére, de barátja hitbéli kétértelműségeinek vagy lelki ínségének láttára szent buzgósággal kerül el és iparkodik Istenhez vezetni. Fiúk, akik maguk sem kerülték ki a diákkor erkölcsi gyengéit, minden rábeszélő készségüket latba vetik barátjuk erkölcsi megmentéséért. Eközben persze maguk is buzdulnak és javulnak s a konkrét

¹ 3, 22. *Platz* ford.

erkölcsi problémákkal való közvetlen, életszerű foglalkozás útján valójában csak most nyílik meg előttük a legmagasabb eszmények vonzó világa. Ezt az *amitié spirituelle-t* tekinti Szalézi Szent Ferenc a barátság legtökéletesebb alakjának.

Mindezek eléggé mutatják, hogy «a serdülőkori barátságba belevegyül az ébredő szenvedélyességnek egy csöppje is. A gyermekeknek lényegében objektív és tárgyias megalapozású társasága ekkor egészen személyes intimitássá változik. Míg a gyermek azonnal kész minden játszótársát 'jóbarátnak' nevezni, addig a serdülés idején ez a szó külön sajátos méltóságot nyer. Az új ösztön úgy látszik minden indulatnak kölcsönöz valamit abból az erőből és kizárólagoságból, mely a legjobban megkülönbözteti egymástól a felnőttek szenvedélyeit s a gyermek gyengédségét.»¹ Amennyiben észrevenné a szülő, hogy serdülő fiának barátsága valamelyik társával szemben kivételesen szexuális színezetű rajongássá válik, vagy az elpuhulás és elnőiesedés veszedelme fenyegeti, okos felvilágosítással és a látogatások ritkításával veheti elejét egy egészségtelen fejlődésnek. Erre való tekintettel már a serdülés előtt sem volna szabad elnézni, hogy a fiúk barátságából egymást csókolgassák, vagy az érzéki szeretetnek egyéb jeleivel illessék.

A nagyon lelkes barátok közt az is megtörténik, hogy egyikük a maga szellemi vagy erkölcsi fölényével, nagyobb aktivitásával, vagy egyéb tulajdonságával túlságosan erős befolyást gyakorol a másiknak fejlődésére és valósággal/elnyomja annak egyéniségét. Ezt még a leggazdagabb lelkű barátnak, sőt szülőnek és nevelőnek sem szabad ambiciónálnia és megengednie, amint a legértékesebb szülői vagy nevelői egyéniség sem vállalkozhatik arra, hogy a gyermek számára a barátot pótolja. Már *Szalézi Szent Ferenc*, a barátság élesszemű vizsgálója észrevette, hogy a barátság nemcsak hasonlóságon, hanem ellentéteken is épül, sőt a szeretetnek első forrása nem is a *ressemblance*, a hasonlóság, hanem a *convenance* és a *correspondance*, az egymásnak való megfelelőség, amely az ellentétes tulajdonságokat a barátság egy-egyében mindkét fél kölcsönös kiegészítésére és tökéletesítésére használja fel («*pour s'entre-communiquer quelque perfection*»)² Ha a szülői szeretet vagy nevelői ambíció egészen a maga számára foglal le egy fiút, épen ettől a kiegészüléstől

¹ Bühler—Várkonyi: *Az ifjúkor lelki élete*. 1925. 170. 1.

² *Traité de l'amour de Dieu*. 1, 8.

üti el, s ezzel együtt az egyiket a fiatalos kedélyvilágtól, a másikat talán az életrealitás megtanulásától fosztja meg.

A barátoknak egymásra való nagy hatásával még egy veszedelem van adva: az értéktelen barátoké. S a régi mondás igazsága szerint «amicitia aut pares invenit aut *facih*.¹ Szerencsére az a szabály, hogy az embert barátjáról lehet megismerni, nemcsak a felnőttek körében érvényes, a tartalmasabb és értékesebb fiúk többnyire a hozzájuk illőkkel szeretnek együtt lenni (*pares invenit*). Ha véletlenül egy megbízhatatlan fiú tűnik fel a jónak társaságában, ez nemcsak annak a barátságnak veszélyességére, hanem akárhányszor a saját fiúk lelkében végbement, vagy legalább készülő változásra irányítja a szülők figyelmét.

De a fiúk maguk is szeretnek barátaikról beszélni. Elmondanak róluk sok szépet és örülni valót, sok apró, de jellemző vonást, amely kitűnő ajánlólevél az illetőkre nézve, azonfelül a szülő fel is használhatja saját fiának nevelésében. A jó mellett aztán a rossz is szóba kerül. Némely fiú gyermekes gyanútlanysággal olyan mozzanatokat is elmesél barátjával kapcsolatban, amelyek óvatosságra intik a szülői házat.

Mások tudatosan is panaszkodnak társaikra. Ezek között a bíráló megjegyzések között gyakran akadnak olyanok is, amelyek inkább a bírálót jellemzik, mintsem a megbíráltat. Nevezetesen olyankor, mikor a fiú barátjában olyat kifogásol, ami benne magában talán még nagyobb mértékben megtalálható: hogy önző, állhatatlan, türelmetlen, vagy tapintatlan. Ezekkel a kifogásokkal akaratlanul is a maga hiányait árulja el, mert igényeivel a maga személyiségének eszményi képét vetíti bele barátjába, s amilyennek őt kívánja: állhatatosnak, türelmesnek, olyannak voltaképpen önmagát szeretné látni. Kétszeresen becsesek az ilyen önvallomások a szülők szemében, ha serdülőktől valók, akik közismert zárkózottsággal rejtegetik előttük lelkük titkait.

5.

Nem egy diákbártság fokozatos kihülése vagy hirtelen széttörése is tanulságos bepillantást enged a fiatal lelkekbe. Nem lehet itt valamennyi esetnek egyforma jelentőséget tulajdonítani. A gyermek s a fiatalember sem lehet mind jó ember-

¹ A barátságban vagy hasonlóra talál az ember, vagy hasonlóná válik.

ismerő, egy-egy fiú megnyerő külseje vagy ügyes fellépése némelyiket könnyen leveszi a lábáról. Az ilyen kevésbé meg-alapozott barátság nem lehetett tartós.

Fájdalmasabb az olyan barátságok sorsa, amelyek az egyik fél elsekélyesedésével együtt romlanak s erkölcsi halálával együtt halnak meg. A barátság gyengülése tehát a barátok *lelkületének* kezdődő szétválását jelezheti. Máskor meg, kivált nagyobb társaságokban, valamelyiknek vezérkedő hajlamát, zsarnokoskodását, vagy egyéb módon kellemetlen viselkedését árulhatja el.

Igen sok baráti viszony fenekük meg a barátság valamelyik lényeges kellékének, az önzetlenségnek, tiszteletnek, vagy őszinteségnek hiányán.

Aki csak azért ragaszkodik barátjához, mert ez kész számtani feladatot, jó uzsonnákat, ingyen mozit és színházat, vagy előkelő bridzspartnert jelent ránézve, az nem várhat tőle örök barátságot. Hiszen: «Non est personae, sed prosperitatis amicus».¹

A mélyebb barátságnak elengedhetetlen követelménye a finom tapintat, a diszkréció. Kevesen érzik, még kevesebben tudják, hogy épen az értékesebb egyéniségek barátságához bizonyos tiszteletteljes tartózkodás és «distancia» szükséges. Ilyen barátot sem egynek teljesen a maga számára lefoglalni, sem telhetetlen mohósággal folyton a sarkában lenni/nem szabad. Erre a gyakori hibára utal *Emerson* következő helye: «Leánykák és fiúk dolga barátjukat tulajdonul tekinteni s rövid és zagyva gyönyört szürcsölni a legnemesebb jótétemény tartós élvezete helyett».² Ezeknek, valamint az olyan fiúknak, akik túlságosan sok időt szeretnek társaságban eltölteni, megfontolásra lehet ajánlani *Foerster* tanácsát: «Az emberekkel, még legjobb barátainkkal való érintkezésünket is mindig azon elv szerint kell szabályoznunk, hogy csak azok tudnak valamit adni egymásnak, akik szigorú aszkézist gyakorolnak szórakozási és fecsegési szükségleteikkel szemben, és nemes, hűséges baráti vonatkozások közepett is a lelki magány erős várát építették fel maguknak».³ *Payot* útmutatásai a «veszedelmes társakról» ugyan főiskolásoknak szólnak, de nagyobb gimnazisták (és szüleik) is haszonnal olvassák.⁴

¹ Nem az illető egyéniségének, hanem saját érdekeinek barátja'

² *Emerson*: Szerelem, barátság, a költő. Ford. Wildner Ö. 1920. 96. 1.

³ *Foerster—Schütz*: Élet és jellem. 1914. 91. 1.

⁴ *Payot—Weszely*: Az akarat nevelése, II. k. 1921.

A barátságnak külön veszélyei vannak a puha jellemekre nézve. Ezek némelyike olcsó hízelgéssel vagy hazugságokkal¹ próbál barátja kedvében járni, vagy kötelességének érzi, hogy őt hibáiban és illúzióiban megerősítse. Nem tudja, hogy tartós erkölcsi kapcsolatokat nem lehet hazugságokra építeni s a hízelgés is hazugság. Még a *helyes* dicséreshez is előkelő lélek és valamiféle művészi ízlés kell. «Il n'y a qu'une âme noble qui sache louer.»²

Mások nézeteikkel és tanácsaikkal tolazkodnak barátjuknak; vagy azért, hogy a Gondviselés szerepét töltsék be körülötte, vagy mert ötleteiknek dicsérőre és csodálóra van szükségük. Ezek csak addig ápolgatják a barátság fáját, míg homlokukra babért terem.

A jó barátság dicséretéhez tartozik annak tartóssága. Meg kell csúfolnia *Szent Jeromos* panaszát a barátság törékeny voltáról: (Amicus diu quaeritur, difficile invenitur, facile amittitur).³ *Herder* írja: «A rosszal kötött barátság hasonlít a regg árnyához: délig egyre kisebb lesz. A jóval kötött barátság nő, miként az est árnyéka, s növe kísér sírodig».⁴

6.

A barátság, mint láttuk, bizonyos egymásnak-valóságon, lelki egységen alapszik. Ellenére van tehát minden olyan *különbség*, amely szétválaszt.

Ilyen mindenekelőtt a nagy *korkülönbség*. Itt-ott ugyan kivételekkel is találkozunk s ismerünk olyan nyolcadikost, aki védő szeretettel karolja fel és óvja negyedikes kis barátját s barátságuk évről-évre mélyül, míg egész életre szóló barátsággá fejlődik. Általában azonban jelentős korkülönbség mellett nem egészen természetes a barátság, könnyen kiragadja a fiatalabbat osztályának gondolat- és érzésvilágából s az idősebbek majmolására szoktatja. Máskor szexuális téren kelthet jogos aggodalmakat. Bizonyos körülmények közt talán még ennél is veszedelmesebbnek kell tartani felsőosztályos diákoknak főiskolásokkal (instruktor!), vagy más felnőttekkel való barátkozását, különösen ha ezek nem az iskola világ-

¹ «Un amour peut mourir d'une vérité, comme une amitié d'un mensonge.» *Bonnard*: L'amitié. (Hachette édit.)

² U. o.

³ A barátot sokáig keressük, nehezen találjuk meg, könnyen elveszítjük.

⁴ *Id. dr. Révai József*: Útravaló a vakációra, I. 1934. 30. 1.

nézetét és erkölcsi elveit vallják. Valahányszor 7. vagy 8. osztályú tanulók lélekben hirtelen távolodni kezdenek az iskolától, nem érznek vele többé közösséget, érdeklődésük az iskola munkája iránt veszendőbe megy, az ilyen jelenségek mögött majdnem mindig ilyen idősebbek társaságába való tartós belekerülés áll, amit néhol még a szülői ház is támogat.

Ahol a szülők kenyérkereső munkájuk vagy társadalmi kötelezettségeik miatt sokat tartózkodnak házon kívül, ott már a kisgyermek tartósan felnőttek társaságára szorulhat. A tapasztalt, bölcs nagyapa beszélgetései ugyan sokban áldásosak lehetnek a gyermekekre, de már a nagybácsik és nagynénik társaságáról általánosságban nem lehet ugyanezt állítani.

A felnőtt sohasem lehet a gyermek pajtása, még ha el is játszogat vele. A cseléd sem lehet az. A gyermeknek a cseléddel szemben való helyzete a kényes kérdések közé tartozik. Mert egyfelől bizonyos, hogy általában a cseléd értelmileg és erkölcsileg nem áll valami magas fokon, sok ostobaságot és helytelenséget, egyenesen rosszat is tanulhat tőle a gyermek, nem szabad tehát megengedni, hogy közel férközzék ennek lelkéhez. Másfelől azonban tiszteletre is kell a gyermeket tanítani a cseléd emberi méltósága és munkája iránt. Itt a helyes mértéket legkönnyebben az a gyermek fogja eltalálni, akit szüleinek jól átgondolt keresztény magatartása (pl. a Foierster-féle «Christentum und Klassenkampf» szellemében) irányít.

A cselédekkel szemben indokolt óvatosságot multhatatlanul ki kell terjeszteni a család olyan felnőtt barátaira és ismerőseire is, akik sokat barátkoznak a fiúkkal. Erélyesen ki kell tartani amaz elv mellett, hogy felnőtt és gyermek közt nem természetes dolog a barátkozás *s minél jobban sürgeti az illető, annál kevésbbé az.* Ezek mögött a gyakori «barátkozások» mögött nem egyszer szexuális és gyermekrontó törekvések rejtőznek. Hogy «barátságos idegenekkel» az utcán nem szabad beszélgetésbe elegyedni vagy tőlük bármit is elfogadni, erre vonatkozólag az iskola leggondosabb utasításai sem tehetik feleslegessé az otthoni figyelmeztetést és ellenőrzést.

Azt az elvet, hogy felnőtt és gyermek közt nem természetes a barátság, a szülőre nézve, sem lehet felfüggeszteni. Sőt a barátság lényegének félreismerése, ha a szülő kisebb gyermekének pajtása, a nagyobbak barátja kíván lenni. Sokszor ugyan csak azt akarja a szülő ezzel az utóbbival mondani, hogy ugyanolyan komolysággal és bizalommal szokott okos, nagy diákfiával beszélgetni, mint ahogy meghitt

barátjával beszél a felnőtt ember. Ez kifogástalan és szép gyakorlat, amely számot vet a serdülők növekedő szellemi érettségével és felelősségtudatával, s tervszerű átmenetekkel készíti elő őket a felnőtt ember önálló életére. Mindez azonban mitsem változtat a szülő és gyermek viszonyának *alarendeltségi* jellegén, tehát nem barátság. A szülő sohasem cserélheti fel hivatásával járó magasabbrendű helyzetét a jóbarátok *egyszintű* (koordinált) viszonyával. Hova lesz a szülő tekintélye, ha serdülő fiát már felnőttek módjára kezeli, bevezeti a klubéletbe, kellően meg nem választott társaságokba magával viszi, talán saját könnyelműségeibe is beavatja és segítségére van az iskolával vagy a másik szülővel szemben való titkolódzásban s egyéb szabálytalanságokban?

Ugyancsak nem kívánatos barátságokra vezethet még a serdülőknek a felnőttek sportéletében való részvétele is, kivált olyan fiúknál, kiknek lelkében az egyoldalú sportideál jutott uralomra. Itt a veszedelem abban áll, hogy az ifjúság éppen a sport terén veheti fel legkönnyebben a versenyt a felnőttekkel és ruganyosabb testével föléjük is kerekedhetik. Ezeket a teljesítményeket manapság általában igen nagyra értékelik és így az ilyen fiú könnyen másban is egyenrangúnak érzi magát felnőtt «barátaival», kelletlenül sokkal korábban kinő a középiskolából és jogot formál a felnőttek életmódjához.

7.

Amint a korkülönbség, úgy a *nemek különbsége* is inkább elválasztó, mintsem egyesítő tényező a diákkori barátságok életében. A gimnázium legkisebb növendékeinek csak elvétve vannak elemi iskolás korukból leánypajtásaik. A 12. életévig befejeződik a régi játszópajtásoknak nemek szerint való szétválása s a korábbi barátság helyébe özőbösség, idegenkedés, néha ellenszenv lép.

Még a serdülés korában sincsenek meg a különmeműek közt a barátság szükséges feltételei, nem eléggé értik egymást, röstellik egymást titkaikba beavatni. Ami ismeretségek ebben a korban fiúk és lányok közt keletkeznek, sokkal közelebb állnak a szerelemhez, mint a barátsághoz. Érdekes, hogy ezek a szerelmi barátságok átlag mennyire mentek az alacsony érzékiség mozzanataitól. Élettartamuk rövid, legtöbbjük nem éli túl a serdülés korát.

A 17. életév körül érkezik el a különmeműek komoly barátkozásának lehetősége. Jóllehet azonban nem kell kétel-

kedni abban, hogy ezek között a barátságok között is vannak egészen komolyak és tiszták, sőt a Philothea (3, 19) fel is sorol több ilyen a szentek (felnöttek) életéből, mégis azt kell mondani, hogy a gimnazistának nincs rájuk szüksége. Még ha a szülői ház ébersége s a fiatalok keresztény fegyelmezettsége örökdi is barátságuk tisztessége fölött, akkor is legalább az a veszedelem megvan, hogy könnyen elvonják a tanulót hivatásos munkájától.

A *házasság* mint legmagasabb formájú életközösség, magában foglalja a barátságot.

Pajtáságok fiúk és lányok közt minden életkorban előfordulhatnak és divatos társaságok levegőjében, meg a játék és sport (tennisz, fürdőzés, kirándulás, téli sportok) célközösségében helyel-közzel meg is teremnek. Aki ismeri ezeknek a pajtási kapcsolatoknak a nemek sajátos vonásait elmosó hatását, azt a minden tartózkodást felszabadító fesztelen viselkedést, amely ezekben a társaságokban ma már sokfelé polgárjogot nyert, valamint ezeknek az ismeretségeknek súlyos erkölcsi veszélyeit, az csak óvhatja a szülőket az effajta pajtáságok engedékeny elnézésétől.¹ A házi multságoknak, zsúroknak, estélyeknek is egyik veszedelme épen az, hogy a mindkét nembeli ifjúságnak kényelmes alkalmakat szolgáltatnak az ilyen káros pajtáságok létesítéséhez. Egyébként is ezeknek az összejöveteleknek szellemi üressége, léha és hazug hangja s a tanuló munkaidejét vagy éjszakai pihenését megrabló hosszadalmassága éles ellentétben van a gimnázium munkás és nevelő szellemével.

8.

Végül még a barátokat esetleg elválasztó *társadalmi* különbségeket kell szemügyre vennünk.

A kis gyerekek barátságát még egyáltalában nem befolyásolja a szülők társadalmi helyzete; az előkelő szülők fia pompásan eljátszik a szurtosképü, rongyos utcagyerekekkel.

¹ *Stadler* Frieda ezektől a káros pajtáságoktól megkülönbözteti azt az ismeretséget, mikor fiúk és leányok gyerekkori játszótársak és közben is mindig azok maradtak és nincs szükségük arra, hogy úgy vegyék fel a pajtásmodort. Az ilyen jól összehangolt nagyobb társaság igazán keresztény neveltségű tagjai nem csekély nevelőértéket jelenthetnek egymás számára. Különösen figyelemreméltó, amit az életet ismerő szerző ezeknek a pajtási csoportoknak a házasságra-nevelés szempontjából való jelentőségéről tud mondani. (*Valaki vár engem.* 1934. 45—51. 11.) - *P. Schilgen* híres, alapos könyve: *Du und Er.* 1929. teljesen elítéli a nagyobb fiúk-leányok barátkozását.

Hogy aztán ez mennyire van javára, az más kérdés. A gondos szülő vagy teljesen megtiltja az ilyenrel való érintkezést, kivált, ha nagyon elhanyagolt gyerekről van szó, vagy legalább szomszédoknál, házmesternél stb. tájékozódást szerez annak a fiúnak megbízhatóságáról. A fiát magát is megkérdezheti új barátjáról, még pedig lehetőleg mindjárt az ismerkedés kezdetén; később, mikor az új pajtás már megnyerte őt magának s esetleg rosszaságainak, aligha fog rá panaszkodni.

A gimnáziumba nagyon elhanyagolt gyermekek nem kerülnek be. De hiányos házinevelésű, rossz modorú, bár romlatlan szívű fiúk itt is akadnak, különösen olyanok, kikkel nagyon szegény sorsú szülei nem foglalkozhatnak eleget. Ha mármost valamelyik szülő óvni akarja fiát ilyesféle barátainak durvító hatásától, ennek nagy körültekintéssel kell történnie, hogy a gyermeket a társadalmi gőg és elbizakodottság meg ne ejtse. Hogy ilyen esetben hogyan beszélhet gyermekéhez a jobb társadalmi állású szülő és viszont a szegény gyermeket hogyan lehet megtanítani jómódú barátai helyzetének helyes megítélésére, ezekre útmutatást és gyakorlati példát ad *Foerster* a *Jugendlehre* «Gassenbuben» és «Der reiche Kamerad» c. fejezetében.¹

A serdülés korában a *társadalmi kérdés* súlyos kedélyi és világnézeti válságokat támaszthat a még egyensúlyozatlan s erősen befolyásolható lelkekben. Ha megtörténik, hogy üreslelkű társak kinézik baráti körükből, ez mélyen elkeseríti a szegény szülők gyermekét, az életben való érvényesülésének gyenge kilátásai pesszimistává tehetik a serdültöt, aki ebben a lelki állapotban mindenféle politikai és társadalmi izgatásnak is inkább hozzáférhető.² A szülői ház tisztult, szilárd felfogása, az iskolának és lelki vezetőnek munkáján kívül egy együttérző jóbarát szeretete lassankint elsimítja a hullámokat.

A társadalmi felszűrenkezés (*ascendizmus*) néha már az iskolában is termel barátságokat. Amint eleve várható, ezek többnyire károsak. Nem mintha egyszerűbb családok gyermekeinek előkelőbbekkel való barátsága nem lehetne teljesen őszinte és nem járhatna mindkét félre nézve értékes tanulságokkal. Azonban vannak a kevésbbé tehetős fiúk közt olyanok, akiket pénzzel bővebben ellátott s talán még kissé

¹ Ezek a részek magyarul is olvashatók «Az élet művészete» (6. kiad.) 208 kk. és 213 kk. lapjain.

² *Marczell: A bontakozó élet* III. k. 242. 1.

szabadon is nevelt barátaik mellett megszáll az úrhatnáság ördöge és hogy a társaságból ki ne kopjanak, mindenben lépést tartanak vele. Szívtelenül folyton pénzért gyötrik hozzátartozóikat, csak teljesen kifogástalan ruhában lehet megjelenniük, divatos kesztyűre van szükségük, el kell menni a társasággal a drága műjégre, mikor a társaság útközben gesztenyét vásárol, ők is vásárolnak s ha a társaság autóbussza száll, nekik is azon kell utazniok, ha ott van is zsebükben a villamos hetijegy.

Arra is van eset, hogy az ilyen törtető tudatos számítással a legelőkelőbbek közül választja ki barátját s árnyékaként mindenütt a nyomában van, alacsony hízelgéssel veszi körül, majmolja öltözködését, beszédmódját, kedvteléseit s ezek követésében súlyos anyagi áldozatoktól sem riad vissza, csak-hogy bejusson barátja kegyeibe, de egyúttal annak otthonába is, ahol mindennapos látogatóvá válik. S még szerencse, ha csak hazudozó és nagyzó, de elkerüli a kalandorrá-fejlődés tragikumát. A szolid és okos szülő minél előbb végét veti az ilyen barátságoknak s higgadt kitartással igyekezik fia törekvéseit a valódi életértékek felé terelni. Ha nem túlságosan tartalmatlan az a fiú, akkor szüleinek és tanárainak felvilágosító és vigasztaló szeretete még megmentheti jellemét a teljes elferdüléstől.

A tanulók társadalmi hovatartozása alapján a serdülés korától kezdve néha *exkluzív* jellegű baráti csoportok keletkeznek az iskolában. Azok a barátságok, amelyeket a technika vagy művészetek szeretete, a sport, vagy a cserkészlet lelkesít s általában valamely jó értelemben vett lelki megegyezés fűz egybe, nem szoktak a többiektől bántó módon elkülönülni. Annál inkább el lehet ezt panasolni azokról az állandó jellegű csoportosulásokról, melyeket egyenesen a klikkszellem, az alacsonyabb társadalmi rétegektől való gögös elzárkózás, vagy ami a legveszedelmesebb, az érzékiség terén való gátlásnélküliség, a szenvedélyek és bűnök azonossága teremt és amelyeket egy nevelő találóan «majomszigeteknek» nevezett el. Minden óráközben ugyanazokat a csoportokat látni, amint összebújva tárgyalják előkelő és költséges szórakozásaikat (lovaglás, vadászat, színház, házibálok, kártyadélutánok), vagy pedig alacsony érzékiségű témáikat, melyeket fásult és fegyelmetlen nevetéssel kísérek.

Ezeknek a jelenségeknek megfigyelése és kezelése az iskola feladata. A szülő bízvást közölheti ilyen irányú gyanúját vagy észrevételeit az iskolával s bölcsen jár el, ha megtiltja

fiának, hogy az ilyen társaságnak iskolán kívüli összejövetelein megjelenjen vagy pl. vele színházba menjen. A bűn misztériumához tartozik, hogy éppen ezeknek az ösztön-barátságoknak leszerelése szokott a legnehezebben sikerülni. Pedig ha nem tudja valaki őket idejében szétválasztani és komoly felfogásra hangolni, akkor sokaknál az ismeretségből egész életre szóló szövetség lesz, amely belerögzíti őket léha természetükbe.

Lehet-e a diákbárságokat irányítani, ilyeneket tanáccsal és rábeszéléssel létrehozni?

Általában csak kisebb mértékben. A barátság belső szükségletek kielégítése s már a kisebbek közt is sokszor élénk szimpátia- és antipátia-érzelmek döntik el a barátság sorsát, ezekbe beavatkozni nincs sok lehetőség. Még legtöbbit a kívánatos, de bátortalanul induló barátságok támogatásával lehet ezen a téren elérni. Épp így a káros barátságok szétbontására vonatkozó törekvések is számos esetben meddők lesznek. A barátságot összetartó érzések és érdekek nem egyszer erősebbek a szülő befolyásánál, olykor a tanári parancsszó is nehezen bír velük, kivált, ha nemi irányú beszélgetések (már a 13., még inkább a 14. életévtől) vagy kioktatások fűzik össze a fiúkat. Ha a nyílt engedetlenséget nem merik vállalni, a színleléshez fordulnak.

Még ezeknél is nehezebb elérni az iskola falain kívül élő, vagy ott folytatódó barátságokat, ezek többnyire rejtve is maradnak. Amennyiben az iskola ilyen káros külső ismeretségekről tudomást szerez, megkísérli velük szemben a szülői ház fokozott éberségét igénybe venni.

A rossz barátságok leszerelése körül még legtöbbit a lelkiatya vagy idősebb bizalmas jóbarát szava érhet el, a szülői ház inkább csak abban az esetben, ha az otthon folyó nevelés a tekintélynek és bizalomnak, a szigorú fegyelemnek és szeretetnek szerencsés összhangja.

* * *

Mindezek a diszsonanciák zavarhatják ugyan, de el nem némíthatják a barátság himnuszát. Már a kisebbek barátsága is a széleskörű érdeklődésnek és ismeretszerzésnek, a szeretet és önfeláldozás társas érényeinek, általában az önmagukból való kiemelkedésnek, az akarat- és kedélyéletnek s az egész jellemnek hatékony fejlesztője s a kölcsönhatások révén egész sereg szunnyadó hajlam életrekeltője.

Nélküle mennyi jó gondolat nem tudott volna megszületni, mennyi lelkesedés erőre kapni, mennyi egészséges gyer-

meki romantika kivirágozni s mennyi kedves emlékkal volnánk szegényebbek!

A barátság jószágon és bizalmon épül, elválaszthatatlan kellékei és gyümölcsei a nyíltság, megbízhatóság, önzetlenség és hűség; s gyümölcseiről kell megismerni a fát. Bizonyos, hogy a házasságtól eltekintve a barátság két személynek legmagasabbrendű életközössége. Vannak emberek, akik egész életükön át egy másik ember lelkéből élnek. Feltűnő, hogy Szalézi Szent Ferenc a lelki élet számára írt könyveiben mekkora teret szentel a barátságnak.

Meglehet ugyan, hogy ezek nem is mind az ifjúkori barátságra, hanem csak a férfi kifejlett barátságára vonatkoznak a maguk teljességében. De a férfibarátságokról azt olvassuk, hogy nagyobb részük még az ifjúkorban lobbant lángra.¹

¹ *Tumlirz: Pädagogische Psychologie. 1930. 122. 1.*